

KASTAMONU MİLLETVEKİLİ HALİT BEY'İN RUSYA VE DİĞER ÜLKELERDE KALAN TÜRK ESİRLERİYLE İLGİLİ ÖNERGESİ VE BAKANLIKLARDAN GELEN CEVAPLAR

Durdu Mehmet BURAK

G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğr., Kırşehir.

Özet

I .ve II. Balkan Savaşlarında ve I. Dünya Savaşı'nda esirlerimizle ilgili çalışmaların ne zaman ve nasıl başladığını, esirlerin Rusya'daki sayılarını, buldukları yerler ve yaşam şartlarını tespit etme konusunda neler yapıldığının yanı sıra Rusya'nın içinde bulunduğu şartları da ortaya koymaya çalıştık.Kastamonu milletvekili Halit Bey'in gerek Rusya gerekse diğer ülkelerde tutulan Türk esirlerin acilen yurda getirilmeleri için gösterdiği gayretleri; esir Türk asker ve sivililerin geride bıraktıkları ailelerinin sosyolojik, psikolojik, ekonomik sıkıntılarını ve toplum hayatında çektikleri acıları bu belgeler sayesinde öğrendik.

Anahtar Kelimeler: Halit Bey, Kastamonu, Rusya, Savaş Esiri

THE PROPOSAL OF MR. HALIT BEY TO THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY REGARDING WITH THE TURKISH PRISONERS OF WAR IN RUSSIA AND IN OTHER COUNTRIES AND REPLIES OF THE CONCERNED MINISTERS

Abstract

In this study we tried to learn the number, the location and the living conditions of the Prisoners of War and when, where and how the studies started about them During the Balkan Wars and the First World War in Russia and the other foreign countries.The representative of Kastamonu and member of Grand National Assembly Mr. Halit Bey is carrying the sad situation of the Prisoners of war and the pains of their families behind and underlining the importance of social, psychological, economical situation under the Russian torture in the Prisoners camp and requesting the necessary action to be taken as soon as possible by the Turkish Grand National Assembly.

Key Words: Halit Bey, Kastamonu, Russia, Prisoner of War

Giriş

Esirlerle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Hatta yüksek lisans ve doktora çalışmaları da mevcuttur¹. Ancak çalışmaları yürüten araştırmacılar, gerek eserlerinde gerekse makalelerinde, çalışmalarının yeterli olmadığını ancak ileride çalışmayı yürütecek yeni araştırmacılara yardımcı olacağını temenni ederek konuları tamamladıklarını dile getirmişler ve hadiseyi noktalamışlardır.

¹Güven, Esin; *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri ve Rusya Türkleri*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1996.

Cemil Kutlu; *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1997.

Konumuzla yakından ilgisi olan esir kavramına gelince; esir, Arapça'da "savaş tutsağı" karşılığında kullanılan esir kelimesi, ip vb. şeyleri sağlamca bağlamak anlamındaki "esr" (isare) kökünden türemiştir. Esir kelimesinin kök anlamından hareketle "mahpus" anlamında da kullanıldığı görülmektedir¹.

Bütün esir hadiseleri çeşitli ülkelerde, farklı zaman ve farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bu farklılığı ortaya koyan en önemli neden ise, esir edilen kitlenin ayrıldığı ve yerleştiği ülkelerin içinde bulunduğu kendine özgü koşullardır. Esirlerle ilgili medenice yaklaşımlar uluslar arası bir anlaşma ile düzene koyularak, esirlere nerede ve nasıl muamele edilmesi gerektiği devletler hukukunda özel olarak yerini almıştır.

Devletler hukukunda esir; 1856 Paris Deklarasyonu'nda ve daha sonraki çeşitli sözleşmelerde savaş kurallarıyla ilgili düzenlemelere gidilirken; savaş esirlerine uygulanacak muamele, 1874 Brüksel Deklarasyonu'nda 12 madde halinde ele alınmış, ancak bu onaylanmamış ve yürürlüğe konmamıştır. 1899 Lahey Konferansı'nda II. Sözleşme ve 1907 Lahey Konferansı'nda IV. Sözleşmede esirlere uygulanacak muamele 17 madde halinde düzenlenmiştir². I. Dünya Savaşı'nda bu düzenlemenin yetersiz kalması münasebetiyle 1929 Cenevre Sözleşmesi ile tamamlayıcı bazı tedbirler alınmış³, II. Dünya Savaşı'nda bu sözleşme gözden geçirilmiş, 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmesi ile bu konudaki en kapsamlı düzenleme gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 1974 ve 1977 yıllarında iki ek protokol imzalanmıştır. Bu protokoldeki 43. ve 47. maddeler esirlerin durumlarıyla ilgilidir.

I. ve II. Balkan Savaşlarıyla Osmanlı Devleti tarihinin en ağır yenilgisine uğrayarak sınırlarını Adriyatik kıyılarından Meriç nehrine kadar çekmek mecburiyetinde bırakılmış ve Balkanlarda yaşayan binlerce Türk, göçe zorlanmıştır⁴. Balkan savaşları Avrupa devletlerini de etkilemiş, bloklar arasında gerginlik had safhaya ulaşmış, silâhlanma yarışı hız kazanmış, Birinci Dünya Savaşı'nın kapıda olduğunu ve soğuk rüzgârın esintisini haber vermiştir. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda hem çok sayıda asker zayiatı ve mühimmat kayıpları vermiştir. Bu kayıpların büyük kısmı savaşta saf dışı kalan ve İtilâf devletlerine esir düşmüş, vatan evlatlarıdır. Balkan Savaşlarından I. Dünya Savaşı'na kadar, sürekli cepheden cepheye koşan Türk askerleri bitap düşmüş ve çoğu Rusya, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya ve Romanya tarafından esir alınmıştır.

Özellikle Rusya'daki esir Türk askerlerine ve subaylarına çok büyük acılar çektirilmiştir. Bu acı, en başta Rusya devlet yönetimi yapısında mevcut olan anlayışın bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Belgelerden Türk esirlerinin yaralı da olsalar karınlarını doyurmak için çalışmak zorunda bırakılmış oldukları anlaşılmaktadır. Yine ekteki belgelerden anlaşılacağı üzere Lahey, Cenevre ve İnsan Hakları Evrensel Beyannameleri bazı ülkelerde göz ardı edilmiş, anlaşma metni kâğıt üzerinde kalmış veya hiç uygulamaya konmamıştır⁵.

¹ Özel, Ahmet; "Esir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C.XI., s.382.

² D. Schindler and J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nih joff Publisher, 1988, s. 36-52. *International Humanitarian Law; Treaties and Documents, 1949 Conventions and 1977 Protocols*, www.icrc.org/ihl.nsf/WebPRESS?OpenView

³ D. Schindler and J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, " Geneva Convention Prisoners of War" Martinus Nih joff Publisher, 1988, s. 341-364.

⁴ Roderic H. Davison; *Essay in Otoman and Turkish History (Osmanlı'da Batı Tesiri) 1774-1923* (Çev. Durdu Mehmet Burak), İletişim Yayıncılık, Adana, 1997, s. 22-25.

⁵ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya 5129, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No. 55.363.12, 9.10.1923, s.7.

Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Çabaları ve Esirlerimiz

Halit Bey (Akman Sü) M. 1884 (H.1300)'te Kastamonu'nun Daday İlçesi, Kelebek Mahallesi'nde doğdu. Babası Hüseyin Bey, annesi Necibe Hanım'dır. 1925'te Fatma hanımla evlendi. Bu evlilikten Muazzez, Nermin, Mehmet ve Muzaffer adlı çocukları oldu.

Kastamonu Askerî Rüştiyesi'ni ve Bursa Işıklar Askerî Lisesi'ni bitirip 1906'da Harp Okulu'na girdi. 1909'da Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 26 Ağustos 1909'da Şam'da kurmaylık stajını yaptı. 1910'da Dürzi Harekâtı'na katıldı. Müfreze ve mürettep kolordu ve fırka kurmaylıklarında bulundu. Aynı yıl Kerkük Kalesi'nde kuşatma altında kaldı ve kaleyi savundu. 1912'de Halep Redif Fırkası Kurmaylığına atandı ve fırkasıyla Balkan Savaşı'na katıldı. 1913'te atandığı Bağdat'ta 13. Kolordu Kurmaylığında 6 ay kaldı. 1914'te Şam'da 8. Kolordu Kurmaylığına getirildi. Kolordusu ile ilk Kanal Taarruzu'na katıldı. Alman Generali Von Kres'le bir yıl birlikte çalıştı. 1915'te Irak Ordusu'na atandı ve mütareke sırasında Kasım 1918'de Musul'un boşaltılmasına kadar orada kaldı. Sırasıyla; Nasıriyye'de Kal'âtü'l-Necim Grup Komutanlığı'nda, Irak Kumandanlığı Karargâhı'nda, 38. Fırka Kurmayı'nda 13. Kolordu Kurmayı Harekât Şubesi Müdürlüğü'nde, 52. Fırka Kurmay Başkanlığı'nda, 6. Ordu Harekât Şube Müdürlüğü'nde, 18. Kolordu Kurmay Başkanlığı, 6. Ordu Kurmay Başkanlığı'nda bulundu. Bu süre içinde Irak'taki bütün savaflara, Nasıriyye Birinci Kuttülamâmâre, Selmanpâk, Kuttülamâmâre Kuşatması, Şeyh Sait, Birinci ve İkinci Felâhiye, Grafsinsileyi Savafları, Şamran Deresinden İngilizlerin Dicle'yi geçmesi, Bağdat'a kadar Ricat Savafları, Bağdat'ın 23/24 Mart 1917'de tahliyesi, 11 Nisan 1917'de Sindiye Muharebeleri, Kasım 1917'de Tikrit, Ekim 1918'de Cebelhumreyn ve Musul'un tahliyesi olayı ve savaflarına katıldı.

Mütareke sırasında Musul'un tahliyesi için General Marşal ile 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa arasındaki görüşmelere Ordu kurmay başkanı olarak katıldı. Mütarekeden sonra Diyarbakır'da 13. Kolordu Kurmay Başkanlığı yaptı. Bu görevde iken İngilizlerin doğu halkını kışkırtma girişimlerine engel olmaya çalıştı.

Sivas Kongresi'ni dağıtmak üzere İngilizlerin girişimi ile İstanbul Hükümeti'nin Elazığ Valisi'ni bu işle görevlendirmesi olayında gerekli önlemleri alıp, Kongrenin yapılmasını sağladı. Bu hizmetlerinden ötürü Kongre, kendisine 1 Ekim 1919'da teşekkür etti.

11 Ocak 1921'de Milli Savunma Bakanlığı Nakliyat Genel Müdürlüğü'ne getirildi. 1921 başında Anadolu ve Bağdat Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne vekâleten atandı. İkinci İnönü Savaşı'ndaki hizmetleri ile zafere yardımcı olduğundan dolayı maaşı yükseltilip, makama asaleten atandı. Ayrıca bu hizmetine Genel Kurmay Başkanı bir telgrafla teşekkür etti. Bu görevde iken Eskişehir'in boşaltılmasında da büyük yararlılıklar gösterdi.

Ordu, Sakarya gerisine gelince 3. Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na atandı. Fırkası ile Sakarya Muharebesi'ne katılıp, 25 Ağustos 1921'de Yamak Deresi boyunca Haymana doğrultusundaki düşman yarmasını durdurup, kendi girişimi ile karşı taarruza geçerek düşmana kayıplar verdirdi. Bu hizmetlerinden ötürü İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. Sakarya'dan sonra Afyon'a kadar düşmanı izleyip üç gün süre ile Afyon Muharebelerine katıldı. 22 Ekim 1912'de Birinci Ordu'nun Kurmay Başkanlığı'na atandı ve Ali İhsan Paşa ile 3 ay birlikte çalıştıktan sonra istifa edip ayrıldı. 11 Şubat

1922'de 5. Kafkas Tümeni Komutanı olarak hizmetine devam etti. Son Afyon taarruzunda, Küçük Kalecik Sivrisi ve Boyalıkaya 310 Grubuna saldırarak başarı kazandı. Düşmanın ardına düşerek ve 29 Ağustos 1922'de Karaoğlan, 30 Ağustos 1922'de Adatepe Başkumandanlık Savaşı'na katılarak zaferin kazanılmasında değerli katkıları oldu. 2 Eylül 1922'de Uşak üzerinden yürürken Elmadağı hizasında düşmanın bir fırkasına taarruz edip Güven Köyü'nde İzmir'e ilk çıkan 13. Yunan Fırkası'nı teslim aldı. Bu sırada Yunan Başkomutanı Trikopis ve İkinci Kolordu Komutanı General Diyanitis'i ve maiyetlerini, 2/3 Eylül 1922 gecesi, saat 11.00'de tutsak etti.

Harekât sonrasında TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 19 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 677 oy alarak Kastamonu'dan milletvekili seçildi. 11 Ağustos 1923'te Meclise katıldı. Ertesi günü 12 Ağustos 1923'te mazbatasını onaylandı. Kasım 1924'te ordu kadrosu dışına alındı.

Nafia, Müdafaa-yı Milliye Komisyonlarında çalıştı. Amasra Mendireğine ödenek verilmesi, İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara yolu, İlköğretim Vergisi, Tarım Bakanlığı kurulması ve Ankara-Yabanabat ve Çerkeş-Safranbolu yollarının yapımı konularında kanun teklifleri, 30 değişik konu üzerinde önergesi, Genel Kurulda 37 ayrı konuda 59 konuşması, İstiklal Savaşında kaybolan er ve subay adedine dair, ecnebi mütehasıslar, İstanbul'daki Türk fırıncıların himaye görmediği, Ulus çevresi orman yangınları, Rusya'daki esirlerin nakilleri, hariçten ithal edilen kereste, Küre Kazası teşkilatı, İmar işlerinde kullanılacak kereste, Safranbolu Debbâğ Fabrikası, Tosya Çeltik Fabrikası, Küre Bakır Madenleri ve yükleme-boşaltma, su ve kömür dağıtım şirketleri konularında soru önergeleri vardır.

1924'te CHP'den istifa edip Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girdi ve 1927'de emekli olup siyasetten çekildi. 23 Şubat 1953'te Kadıköy Kızıltoprak'taki evinde öldü. Karacaahmet Mezarlığına gömüldü. Naaşı, 27 Eylül 1988'de Devlet Mezarlığına taşındı¹.

1 Kasım 1914'te Rusların Doğu Beyazıt'tan sınırları tecavüzü ile Kafkas cephesi açılmıştır. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa², ani baskınlarla Rus ordusunu

¹ Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923–1927, III. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara, 1995, s. 483–485.*

² Enver Paşa (1881–1922) Jön Türk hareketinin anahtar adamı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü lideri, Balkan ve Trablusgarp Savaşlarının kahramanı, sultanın damadı, başkumandan vekili ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Savunma Bakanı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer almasını isteyen, planını yürüten, bu konuda en etkili ve yetkili mimar konumunda olan hiç şüphesiz Enver Paşadır.

Enver Paşa, *Erkân-ı Harbiye*'yi birincilikle bitirmiştir ve 1902'de *Erkân-ı Harp Yüzbaşı*'sı olmuştur. 7 Mart 1905'te Kolağası (Önyüzbaşı) olmuştur. 13 Eylül 1906'da Binbaşılığa yükseltilmiştir. Yarıbay Enver Bey, 18 Aralık 1913'de Miralaylığa, 5 Ocak 1914'te Mirivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilerek Harbiye Nâzırlığına getirilir. *Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Reisliği* görevini de üstlenen Enver Paşa ilk olarak Osmanlı Ordusu'nu yeniden düzenlenmesine çalıştı. Ocak 1914 tarihli bir *İrâde-i Seniyye* ile binden fazla yaşlı subay tasfiye edildi, genç subaylar orduda önemli görevlere getirildi. Bahriye Nâzırı vekilliğini 26 Nisan 1915'te Yaver-i Has unvanı ile Padişah V. Mehmed Reşad adına başkomutan vekilliğini, Eylül 1915'e ferikliği (Korgeneral), Kasım 1917'de 1. ferikliği (Orgeneral) olarak terfi ettirilen Enver Paşa, Vahdettin tahta geçince Başkomutan Vekilliği unvanı, Başkomutan Kurmay Başkanlığı'na çevrilmiştir. Ekim 1918'de Talât Paşa kabinesinin istifa etmesi ile Enver Paşa'nın da Harbiye Nâzırlığı sona erdi. İttihad ve Terakki'nin ileri gelenleri ile ülkeyi terk ettiler ve 1 Ocak 1919'da hükümetçe askerlikten ihraç

dağıtmayı planlamıştı. Ancak Türk ordusunun bir kış boyu yetecek giyecek malzemesi ve askerî mühimmatı yoktu. Buna rağmen 21 Aralıkta girilen Sarıkamış Harekâtı'nda Allahuekber Dağları geçilmiş ise de 9. Kolordu Ruslara esir düşmüştür. Enver Paşa, 2 Ocak 1915 tarihinde cepheyi terk etmiştir. 21 Aralık 1914'te başlayan ve tarihimize Sarıkamış Harekâtı olarak geçen bu mücadele, 17 Ocak 1915'e kadar devam etmiştir¹.

Ruslar Kafkas cephesinde esir aldıkları Türkleri önce Nargin Adası'nda toplamışlardır. Nargin Adası, Bakû şehri yakınında Hazar Denizi'nde bulunan bir adadır. Nargin esir kampında Almanlar, Avusturyalılar, Bulgarlar ve Türklerden oluşan esirler mevcuttur. Çeşitli milletlerden oluşan esirler taş bir binaya yerleştirilmişlerdir. 1917 Bolşevik ihtilaline kadar durumları iyi olan esirler, ihtilalden sonra çok sıkıntı çekmişlerdir. Nargin Adası'nda hayat koşullarının kötüleşmesi tüm esirleri etkilemiş ve her esir kendi derdine çare bulmak için çeşitli yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır².

Ruslar, Türk esirlerinin çoğunu Sibiry'a taşımıştır. Sibiry'daki esir kampında insanlık dışı uygulamalara ve şiddete maruz kalan Türk esirleri çok kötü bir yaşam sürdürmüşlerdir. Kampta hastalanan esirlere gerekli olan tedavileri yapılmamış, kendi kaderlerine terk edilmiş ve pek çoğu bakımsızlıktan hayatını kaybetmiştir³.

Ruslar, Türkistan'a Türk esirleri göndermemeye özen göstermişlerdir. Diğer milletlerden esirler, Türkistan'daki Fergana, Perovsk, Troisk, Katta-Kugan, Semerkand, Aşkabad ve Krasnovodsk gibi yerlerdeki değişik 25 esir kampına dağıtılmışlar ve bu masum esirlerin kötü bakım, salgın hastalıklar ve açlık sonucu sayıları 1917'de 38 bine inmiştir⁴. Bu kadar esir arasında Türk esirlerinin bulunmayışı, Rusların bu bölgelere bilinçli olarak Türk esirlerini göndermediğini ortaya koymaktadır.

Rusya'da Türk asker esirleri yanında, sivil Türk esirlerinin de mevcut olduğu bilinmektedir. Almanların I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın iç kesimlerine doğru ilerlediği sırada, Rusya sivil esirleri kendi güvenliği açısından Orenburg'a yakın olan Uralsk şehrindeki esir kampına nakletmiştir.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin doğu şehirlerinden esir aldığı Müslümanların çoğunu, Rusya'nın orta kesimlerine taşımış, daha sonra buradan da Uralsk ve Sibiry'a göndermişlerdir. Akdes Nimet Kurat'a göre; Rusya, Müslüman Türk sivil esirlerin mevcudunun 100 binin üzerinde olduğunu belirtmektedir. Hatta bu sivil esirlerden çeşitli yerlerde, mıntikalarda, bölgelerde ve değişik işlerde zorunlu olarak çalıştırılmak üzere işçi sınıfları ve taburları oluşturduklarından bile bahsedilmektedir⁵.

edildi. Daha fazla bilgi için bkz. Durdu Mehmet BURAK "Enver Paşa'nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu" Mart 2005 Cilt:13 No:1 Kastamonu Eğitim Dergisi 165-182.

¹ Yalçın, S. ve diğerleri, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003, s. 83.

² Göze, Ergun, (Anlatan. Ahmet Göze) *Rusya'da Üç esaret Yılı, Bir Türk Subayı'nın Hatıraları*, İstanbul, 1991, s. 67-69.

³ Çapa, Mesut, "Yusuf Akçura'nın Rusya Seyahati ve Türk Esirleri" *Türk Kültürü Dergisi*, XXXI, S. 366, s. 608-622.

⁴ Güven, Esin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri ve Rusya Türkleri*, Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s. 29.

⁵ Kurat, Akdes, Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 445-447.

Araştırmamızın konusu esirlerin ve esir yakınlarının sosyolojik, psikolojik, ideolojik, kültürel, ekonomik ve bölgesel anlamda çektiği ızdıraplardır. Onların yaşadıkları acıları, aile içi faciaları dile getiren; toplumun yarasını oluşturan dul, yetim, biçare kalmış kadınların, parçalanmış ailelerin; sesi sedası duyulmayan, manevi duyguları ağır bastığı için örf ve adetlere sıkı sıkıya bağlı kalarak gençliğinden ve tüm doğal haklarından feragat eden, yürekten yaralı, yirmi yaşında dul kaldığı halde ancak elli yaşındaki kadın fizyolojisini sergileyen eşlerin; sefil, yetim yavruların, kimsesiz ailelerin dramına kulak veren, acılarıyla acı çeken, feryatlarıyla feryat eden, halkının ıstıraplarıyla feveran koparan, tek başına da olsa millî mücadelenin ruhuna yakışacak şekilde mücadele eden bir milletvekili vardır. Bunların başında, Türk tarihinde gerek Balkan Savaşlarında gerekse Birinci Dünya Savaşı'nda toplumun kanayan yarası olan esir sorununa Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na araştırma önergesi vererek gündeme getiren, sorunu gündemde tutan, meclis çalışmalarına sürekli katılarak, ısrarla, yılmadan bu konuyu takip eden, esirlerle ilgili tüm bakanlıkları ve bakanlar kurulunu harekete geçiren müteveffa Kastamonu Milletvekili Halit Bey olmuştur.

Halit Bey, bu önergesinde yurt dışında bulunan ve yabancı devletlerde esir olarak yaşayan, asker, subay, sivil her Türk'ün yurda getirilmesi için hiçbir özveriden kaçınılmasını talep etmiştir. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, ilgili bakanlıkların Türk esirlerin yurda getirilmesi ve ailelerine kavuşturulması için her türlü tedbirin alınmasını ve devletin bütün maddî ve manevî imkânlarını sonuna kadar seferber etmesini istirham etmiştir. Halit Bey'in önergesi mecliste teveccüh görmüş ve bu asil Türk evlatlarına yardım edilmesi için bakanlıklar nezdinde uluslararası çalışmalar süratli bir biçimde başlatılmıştır.

Halit Bey'in Meclis Başkanlığı'na verdiği önergenin transkripsiyonlu metni aşağıda verilmiştir. (EK-1)

2 / 9 / 339

Ankara

“Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesine,

Harb-i umûmide Rusya, İngiltere'deki hükümetlere esir düşmüş efrâdımız resmen iade edilmiş oldukları halde yakın zamanlarda apansız gelen bazı esir efrâdın vürûdundan el-ân (şimdi) Rusya'da, İngiltere müstemlekatında esirlerimiz bulunduğu istidlal olunuyor. Mensub oldukları ahz-ı asker şu'abelerine muharebede şehîd oldukları resmen bildirilmiş efrâddan da emir hilâfına gelenler ve bu yüzden ailevî fecâyî'in zuhûruna sebep olanlar var. Mevsûkü'l-kelim (sözüne güvenilir) bir zatın anlattığına göre son zamanlarda Ankara'ya mücâvir (yakın) köylerden birinin nüfûsunda mukayyid (kayıtlı) bir neferin kendisiyle beraber muharebede bulunmuş iki şahsın şahadetiyle resmen şahadetine hüküm edilmiş ve bu hüküm üzerine zevcesi şahs-ı âhire tezvîc edilmiş olduğu halde nefer emir hilâfına nâgihânî (ansızın) olarak köyüne gelmiş ve şahadetine yalan yere şahadet ederek menkuhasının şahs-ı âhire tezvîcine sebep olan iki şahısdan birine kin bağlayarak tecâvüzde bulunmuştur. Dâ'ire-i intihabiyem (seçim

bölgem) dâhilinde de buna mümasil vukuat zuhur etmiş olduğu gibi sair yerlerde de birçok mümasil (benzeyen) vukuatın zuhur etmekte olduğu işidilmesinden bu gibi vukuata şahid olunduğu için zevcinin şahadeti resmen bildirilmiş bazı asker aileleri de asker zevcelerinin ihtimal-i vürûdlarını (geleceklerini) nazar-ı dikkate alarak talibleri olduğu halde tekrar evlenemiyorlar ve miras mesâ'ili de hallolunamıyor. İntizar hilâfına gelen esir efrâdın hemşehrilerinden tanıdıkları ve şehîd zannedilen efrâd hakkında esaretdede bulduklarına dair vermiş oldukları haberler de çok vaki oluyor. Sıdk ve kizbe ihtimali olmakla beraber bu haberler aile derdlerinin temadisine (uzamasına) ve şer'î mesâ'ilin hal olunamamasına sebep oluyor. Ez-ân cümle kendisi zîrde muharrer mülazım Ahmed Hilmi Efendinin 332'de Kemah civarında mecruhen (yaralanmış) Ruslara esir düşdüğü ve bilahare de kıtasından şahadeti bildirildiği halde takriben bir sene evvel Sibirya'dan Hindistan'a ve oradan Irak'a firar ederek Musul-Diyarbakır tarihiyle memleketine gelen bir nefer-i mûmâileyhin Basra'da esir olduğunu ve Sibirya'dan Hindistan'a firar etmiş iken Hindistan'da İngilizlerce derdest edilerek Basra'da mevkuf bulunduğunu delail serd ederek hikaye etmiştir. Hâlbuki Hâriciye vekâleti ve Hilal-i Ahmer vasıtasıyla yapılan tahkikat neticesinde İngilizler Basra'da Ahmed Hilmi Efendi isminde esir olmadığını bildirmişlerdir. Son zamanlarda firaren gelen efrâdın ve Afganistan'dan gelen bazı zâbitânın ifâdesine göre de Sibirya'da, Kafkasya'da bazı zâbitân ve efrâdımız da yerlilerle te'ehhül kalmışlardır. Ma'rûzat Ankara'dan müsteban buyrulacağı vecihle el-ân şurada burada resmî muamelat hâricinde üserâmız bulunduğu anlaşılıyor. Sulh akd edildi. Üserâdan şurada burada kalmaya mecbur olmuş olanların da avdetlerine mani olan esbab za'il oldu. Binaenaleyh memleketin nüfusa olan ihtiyacı ve istibâ'ı derdleri nazar-ı itibara alınarak emin vasıtalarla vatanlarına kavuşamayan esirlerimiz hakkında celi (aşikâr) ve hafî (gizli) mevsuk (doğru/gerçek) tahkikat yaptırılarak bir an evvel celbleri esbabının temini, hasıl olacak kanaat-i kat'iyye üzerinde hayat ve memâtları mechul addedilenler hakkında yapılacak muamele-i kat'iyye-i resmîyenin her tarafa ilanı ile aile derdlerine hitâm verilmesini ve şer'î mesâ'ilin halline imkan bahş edilmesini bu meyanda Ahmed Hilmi Efendi'nin de Basra'da olup olmadığını muvakkaten tahkikle hayat ve memâtı (ölümü) hakkında bendenize kat'î ma'lûmât itasını rica eylemekte olduğumu icrâ' vekîlleri riyâset-i celîlesine arz ve ilanını istirham eylerim. Efendim.

Kastamonu Meb'ûsu

Halid''

İkinci Sınıf ihtiyât mülazım-ı sani piyade 930. taburundan

Ahmed Hilmi Efendi bin Hafız KemalDaday 304

Numarosu 6263

Esaret tarihi 22 Temmuz 32

Aslına mutabıktır¹. (aslı gibidir)

(İmzalar) Mübeyyizin imzası, mukâbele edenlerin imzası, Kalem Müdiri veya Mümeyyizin imzası.

¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi II, Cilt 12, İ.41, 26.1.1341, C.1,s. 329,331.

Yukarıda izah edildiği şekliyle önerge çok net bir biçimde halkın, hissiyatına tercümanlık yapmaktadır. Bu önerge Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşüldükten sonra konuyla ilgilenilmesi kararlaştırılmış ve konu üzerinde gerekli inceleme ve tahkikatın yapılması için Büyük Millet Meclisi Başkanlığı direktifiyle heyetler kurulmuş ayrıca Adalet, Millî Savunma, Hariciye, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıkları görevlendirilmiştir. (EK-2)

Millî Savunma Bakanlığı'nın 7/5129 numaralı yazısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Riyâset-i Celilesine gönderdiği cevabi yazısında Rusya'da, İran'da, Lehistan'da, Makedonya'da, İngiltere'de, Fransa'da ve İtalya'da kalan esirlerimizin durumu ile ilgili adı geçen devletler nezdinde girişimde bulduklarını, durumlarını geniş bir biçimde incelediklerini ve elde ettikleri verileri, altı maddelik bir bölüm içinde özetlemişlerdir. (EK-3)

Buna göre, İngiltere, Fransa ve İtalya devletleri kendi ülkelerinde Türk esirleri kalmadığını bildirmişlerdir. Ayrıca bu raporun beşinci maddesi tüyler ürpertici bir özelliğe sahiptir:

“5- 1917'den 1920 tarihine kadar Rusya'da cereyan eden ihtilâl esnasında muhtelif Rus orduları tarafından üserâmız memleketlerine sevk edilecekleri bahanesiyle toplanmaları ve mukabil taraflara harbe sevk edilmiş olmaları da kendilerinin memleketimize avdetlerini eşkâl ve ilân olunmuştur”¹. (EK-4)

Bu maddeden şunu anlıyoruz: Ruslar, Rusya'nın değişik kesimlerine dağılarak kimliğini, eşkalini ve mevcudiyetini kamufle eden Türk kökenli asker-sivil esirlerimizi, “Sizi memleketinize göndereceğiz” propagandasıyla aldatarak şehir meydanında toplanmalarını sağlamışlar, böylece Türk esirlerin kimliklerini, şekillerini, eşkallerini, şahsiyetlerini ve toplam sayılarını öğrenmişlerdir. Rusya'nın ve İngiltere'nin yıllarca savaş esirlerine karşı sürdürdüğü imha etme, pasifleştirme veya kendi mensubu olduğu devlete karşı isyana sevk etme politikalarını ve Türk esirlerini karşı cephelerde savaşa katılmaya zorladıklarını bu raporda çok açık bir biçimde görüyoruz.

Ayrıca Hilâl-i Ahmer (Kızılay) tarafından Rusya'ya görevli olarak gönderilen Yusuf Akçura'nın² da Türk esirlerini yurda sevk etme hakkında başarılı olduğu söylenemez¹.

¹⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya 5129, Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No. 55.363.12, 9.10.1923, s.6.

² **Yusuf Akçura** (1876–1935): Kazan'ın Simbir şehrinde doğdu. Babası Hasan Akçurin, annesi Bibi Kamer Banu'dur. Babasının ölümü üzerine annesi ile Kazan'dan ayrılıp İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı. 1833'de Harbiye'yi bitirdikten sonra erkan-ı harp sınıfına ayrıldıysa da Jön Türklerle ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle 1896 yılında tevkif edildi. 1899'da Paris'e giderek Libre des Sciences Politiques'e kaydoldu. 1903'de tahsilini tamamladıktan sonra Kazan'a döndü. Burada **Üç Tarz-ı Siyaset** makalesini kaleme aldı ve yayınlanmak üzere Kahire'de çıkan “Türk Gazetesi”ne gönderdi (1904). II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Kazan'da kalarak çeşitli gazetelerde çıkan yazılarıyla Rusya Türklerinin mücadelelerine iştirak ettiği gibi, oradaki bazı siyasi ve kültürel hareketlere katılarak “Cedidler” arasında yer aldı. II. Meşrutiyet ilan dilince İstanbul'a geldi (1908).

Akçura'nın İstanbul'daki çalışmalarının başlıcaları bu yıllarda faaliyete geçen Türkçülükle ilgili derneklerin hemen hepsinin kurucuları içinde yer almasıdır. Bilhassa “Türk Yurdu Cemiyeti”nin yayın organı olan ve 1911–1917 yılları arasında müdürlüğünü yaptığı “Türk Yurdu Dergisi”ndeki faaliyetleri dikkati çeker. Rusya'daki Müslüman Türk-atar haklarının Koruma Komitesi üyesi sıfatıyla İsviçre'deki Milletler Konferansı'na katıldı. 1917–1919 yılları arasında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Murahhası olarak batı Avrupa ülkeleriyle Rusya'da bulundu. Milli Mücadele'ye katılmak üzere 1920 yılı Mart ayında

Dışişleri Bakanlığı'nın 25 Eylül 1339 (1923) tarihli İcra Vekilleri Heyeti Riyâset-i Celilesi'ne gönderdiği cevabi yazısında, yabancı ülkelerde kalmış ve henüz yurda dönmemiş Türk esirleri ile ilgili malumatın temin edilmesi için hem Milli Savunma Bakanlığı hem de Hilâl-i Ahmer (Kızılay) delegesine resmî yazılar yazıldığını, hatta Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan ilgili bir heyetin Türk esirleri ile ilgili sağlık yardımı konusunda görüşmek üzere Rusya'ya gönderildiğini; ancak Rus yetkililerin harp esirlerimizi tanımadıklarını ve yeni bir heyetin gönderilmesine gerek olmadığını, ileride savaş esiri tespit edildiğinde Türk elçiliği veya konsolosluğu vasıtasıyla yurda sevklerinin mümkün olacağını bildirmişlerdir.

Rusya'ya esir düşen Türk asker sayısının 60.000, sivil esir sayısının da 100.000 olduğu tahmin edilmektedir. Brest-Litovsk Antlaşması'nı takip eden 1918 yılının Mart-Haziran ayları arasında 1117 esirimizin yurda döndüğü, 5426 esir vefat ettiği, 113 esirin yurda dönmek istemediği iddia edilmektedir. (EK-4)

İngilizlerin elinde çok sayıda Türk esir bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bunların anavatana iadesi uzun zaman almıştır. İngilizlere esir düşenlerin yurda dönüşü 1921 yılında başlamış ve 1922 yılına kadar devam etmiştir. İngiltere'den 112.583 esir dönmüştür².

Fransızlara esir düşen askerlerimizin yurda getirilme işlemleri Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlamıştır. Ancak Fransızların işgal ettiği Çukurova bölgesinde milli direniş baş gösterince, esirlerin geri gönderilmeleri askıya alınmıştır. Fransızlarla esir değişimi 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra yeniden gündeme gelmiştir. Böylece esirlerimiz Fransa ve Korsika'dan getirilmişlerdir³.

İtalya ve Romanya'daki esirlerimiz Mondros Mütarekesi'nden sonra yurda gönderilmeye başladıkları anlaşılmaktadır⁴.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 22 Eylül 1923 tarihinde İcra Vekilleri Hey'et-i Riyâset-i Celilesine cevaben gönderdiği yazıda Rusya dâhilinde kalan esirlerin iadelerine çalışılmakta olduğunu, ancak İngiltere ve diğer devletlerde esirlerimizin tetkik edilerek yurda getirilmesi için diplomatik kanallardan ve Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti tarafından gönderilecek memurlar tarafından gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir.

İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçti. Cumhuriyet'in ilanından sonrada Atatürk'ün yakın çevresinde yer aldı.

*İstanbul mebusu olarak meclise girdi. 1932'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) başkanlığına seçildi. İstanbul Üniversitesi'nde Yakınçağ Siyasi Tarih Profesörü oldu (1934). 11 Mart 1935'te öldü. Daha geniş bilgi için bkz. Devlet, Nadir, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935)", **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri** (11-12 Mart 1985) Ankara, 1987, s. 17-33.; Temir, Ahmet, **Yusuf Akçura**, Ankara, 1987.*

¹ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, *Dersaadet* 1335, s. 105-108.

² Taşkiran, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 228.

³ Taşkiran, a.g.e., s. 229.

⁴ Taşkiran, a.g.e., s. 229-231

Sonuç

Rusya Sarıkamış harekâtında ve ondan sonra bölgede devam eden savaşlarda çok sayı da Türk askerini, subayını ve sivilini esir olarak almış bunların çoğunu Hazar denizinde bulunan Nargin Adasında, oradan da Rusya'nın içlerinde oluşturdukları değişik esir kamplarında tutmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusların elinde 60–70 bine yakın asker, 100 bine yakın da Türk esiri bulunduğu tahmin edilmektedir. Savaşın başında Osmanlı Devleti'nde Türk savaş esirleriyle ilgilecek bir kurum olmamış, 1915 yılından sonra Harbiye Nezareti ve Kızılay tarafından esir işleri daireleri kurularak bu işle ilgilenilmeye başlanılmıştır. Yusuf Akçura Türk esirleriyle ilgili murahhas olarak Rusya'ya 1917 yılında gitmiştir. İlk önce esirlerin sayılarını ve buldukları yerleri tespit etmeye çalışmıştır. Bolşevik ihtilâlinde sonra dağılan Türk esirlerin 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması ile yurda tahliyeleri hızlandırılmış fakat Türk esirlerin tamamının yurda getirilmesinde istenilen düzeyde başarı elde edilememiştir. İstenilen düzeyde başarı elde edilmiş olsaydı Kastamonu Milletvekili Halit Bey Büyük Millet Meclisi'ne böyle bir önerge vermeyi gerekli görmezdi.

Kaynaklar

I- ARŞİV BELGELERİ:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II- GAZETELER

Hâkimiyet-i Milliye

Osmanlı Hilal-i Ahmer Gazetesi

III- DERGİLER

1923 TBMM Zabıt Cerideleri

IV- ANSİKLOPEDİLER

TDV İslâm Ansiklopedisi

V- KİTAPLAR VE MAKALELER

Burak, Durdu Mehmet, “**Enver Paşa'nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu**” (Mart 2005) Cilt:13 No:1 Kastamonu Eğitim Dergisi s. 165–182.

Çapa, Mesut; (1989) *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti* (1914–1915), Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM-II. Dönem 1923–1927, III. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara, 1995.

Güven, Esin; (1996) *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri ve Rusya Türkleri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya 5129, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No. 55.363.12, 9.10.1923.

D. Schindler and J. Toman, (1988) *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publisher, International Humanitarian Law; Treaties and Documents, 1949 Conventions and 1977 Protocols, www.icrc.org/ihl.nsf/WebPRES?OpenView.

- D. Schindler and J. Toman, (1988) The Laws of Armed Conflicts, “ Geneva Convention Prisoners of War” Martinus Nijhoff Publisher.
- Davison, Roderic H.; (1997) *Essay in Ottoman and Turkish History* (Osmanlı'da Batı Tesiri) 1774-1923 (Çev. Durdu Mehmet Burak), İletişim Yayıncılık, Adana.
- Devlet, Nadir, (1987) “Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876–1935)”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri* (11–12 Mart 1985), Ankara.
- Kurat, Akdes Nimet; (1993) *Rusya Tarihi*, (3. baskı), Ankara.
- Kutlu, Cemil; (1997) *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Taşkıran, Cemalettin; (2001) *Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul.
- Temir, Ahmet, (1987) *Yusuf Akçura*, Ankara.
- Özel, Ahmet; (1995) “Esir”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.XI, s.382.
- ; *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in raporu*, (1335) Dersaadet, TBMM Kütüphanesi, Ankara.
- ; (1990) *Türkiye ve Rusya*, Ankara.

EK-3

بیرکات علی

21
21

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

۲۹.۷

نورودون کله جند ریدرسل قسطون معوقه خلک نکت نقره جوری معتم اولدی
 روسیه قانده ارزان نقره و کربنیم معاولار منجه کملنزه نایه اواره دی جین قیلمه عابوریم موسقو و اینه
 بر ماموریتون قیلم یکنه اولرینین روسیه نکت معید سکله رده جمیع ایدر اول جات ایسورن نقره ایچونده کربون
 ماموریمه لوزم کوزرله اولرینین روسیه نقره قانده ارزان نقره ایچونده ایسورن نقره و دیل روسیه
 مستهلک لیمه سوز و ندرده صوز اواره ایسورن نقره ایچونده ایسورن نقره و کربنیم ایچونده اولرینین
 بو معصومیت ایچونده ماموریمه سلاسه نقره ایچونده ایسورن نقره و کربنیم ایچونده ایسورن نقره و دیل
 کوزریمین نقره و کربنیم ایچونده ایسورن نقره و کربنیم ایچونده ایسورن نقره و دیل کوزریمین
 ایسورن نقره و کربنیم ایچونده ایسورن نقره و کربنیم ایچونده ایسورن نقره و دیل کوزریمین
 بوزنیمین معصومیت قیلم

۲۹ جول ۱۹۹۹

دولت ریاست

۰۰۵۰

دیر و لانه دن جوبه نقره ۲۹

030	10		55	363	12
-----	----	--	----	-----	----

6

